

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10977852>

ILMIY-TEXNIK MATNLARNING LISONIY VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Xaydarova Laylo Xamroyevna

Buxoro davlat universiteti,

Xorijiy tillar fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilmiy-texnik matnlarnig lisoniy va pragmatik xususiyatlari tahlil etilgan. Pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ritorika, stilistika, sotsiolingvistika va psixolingvistika yutuqlarini o'z ichiga oladi; u nutqiy harakatlar nazariyasi va kommunikativ texnologiyalar bilan ham chambarchas bog'liq. Ya'ni, lingvistik pragmatika nutq subyektlarining yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei va kasbiy xususiyatlarini, shuningdek nutq harakatlarining alohida shartlari, maqsad va vazifalarini hisobga olgan holda tilning amalga oshirilishini o'rganadi. Charlz Pirs pragmatikaning asoschisi bo'lib, bu atamaning o'zi birinchi marta XX asrning 30-yillari oxirida Charlz Morris tomonidan ilmiy ma'noda qo'llanilgani ushbu maqolada tahlil etilgan.

Tayanch tushunchalar: ilmiy-texnik atamalar, kognitiv funksiya, globallashuv jarayoni, lingvistik pragmatika, pragmatic potensial.

So'nggi yillarda fan va texnika atamalari, ularning roli, shuningdek, ahamiyati, texnologik yutuqlari va inson faoliyatining rivojlanishi ilmiy aloqalarni to'plash, uzatish va kognitiv funksiyalarni bajarishga qaratilgan zarur ma'lumotlar taqdimoti muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda zamonaviy globallashuv va madaniyatlararo aloqalarning jadal rivojlanishi, xalqaro aloqalarning kengayib borishi, davlatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy, siyosiy va moliyaviy aloqalarning rivojlanishi, Yevropa mamlakatlari va butun dunyoning integrallashuv jarayonining kuchayib borishi, fan va texnologiyaning rivojlanishi, ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarning doimiy ravishda uzviy almashib borishining samarali omillari sifatida hozirgi kunda chet tillarining ahamiyati katta e'tiborga sazovordir. Shuningdek, ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bosqichida chet tili dunyoning turli xalqlar vakillari o'rtasidagi og'zaki va yozma aloqa vositasi sifatida keng qo'llanilib kelmoqda. Ularni amalga oshirish vositasi sifatida ko'plab milliy va xorijiy olimlar, xususan, M.I.Abidova, Sh.D.Razakova, T. V. Radziyevska, F. S. Batsevich, N. I. Formanovska, B. Y. Norman

va boshqalar qiziqish doirasiga ega bo'lgan ilmiy- texnikaviy matn, ilmiy-texnikaviy matnlar tarjimasidagi qiyinchilik va xatoliklar, ilmiy-texnikaviy nutq uslubi, ilmiy-texnikaviy matnlarning kommunikativ va pragmatik xususiyatlariga, ularning pragmatik salohiyati va pragmatik vaziyat subyektlariga katta e'tibor berildi. Ushbu izlanishlar ilmiy- texnikaviy matnlarni lingvistik, kognitiv, kommunikativ va pragmatik jihatlar nuqtai nazaridan qo'shimcha o'rganish zarurati, shuningdek, ilmiy-texnikaviy inqilob sharoitida ilmiy matnlarning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish milliy va xorijiy olimlar o'rtasida axborot almashish bilan birga yangi atamalar, tushunchalar, mavzular va hodisalarning kirib kelishi bilan muhimligi ko'zda tutilgan.

Matnlarning pragmatik asoslariga e'tibor berishda qo'yiladigan asosiy vazifalar:

- Matn pragmatikasining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- Matn pragmatikasining asosiy kategoriyalarini ko'rib chiqish;
- Ilmiy-texnikaviy matnlarning pragmatik funksiyalarini belgilash va tavsiflash;
- Ilmiy va texnik matnlarning pragmatik jihatlarini o'rganish.

Bu shuni ko'rsatadiki, pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ritorika, stilistika, sotsiolingvistika va psixolingvistika yutuqlarini o'z ichiga oladi; u nutqiy harakatlar nazariyasi va kommunikativ texnologiyalar bilan ham chambarchas bog'liq. Ya'ni, lingvistik pragmatika nutq subyektlarining yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei va kasbiy xususiyatlarini, shuningdek nutq harakatlarining alohida shartlari, maqsad va vazifalarini hisobga olgan holda tilning amalga oshirilishini o'rganadi. Charlz Pirs pragmatikaning asoschisi bo'lib, bu atamaning o'zi birinchi marta XX asrning 30-yillari oxirida Charlz Morris tomonidan ilmiy ma'noda qo'llanilgan.

Charlz Pirsning fikriga ko'ra, pragmatika nutq jarayonida amalga oshiriladigan barcha psixologik, biologik va ijtimoiy hodisalar bilan shug'ullanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, muloqotning pragmatik jihati, ayniqsa, tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega, chunki til murojaat qiluvchining niyatlarini ifodalashga va muayyan kommunikativ yoki pragmatik ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. V.N.Komissarovning fikricha, matnning pragmatik jihati yoki pragmatik salohiyati "matnning muayyan kommunikativ ta'sir ko'rsatishi, muloqot mazmuniga pragmatik munosabatlarni uyg'otishi, boshqacha aytganda, adresatga pragmatik ta'sir ko'rsatishidir". Shuni ta'kidlash joizki, pragmatikaning fan sifatidagi qiziqish doiralari quyidagilardan iborat: gapning aniq (oshkora) va yashirin maqsadlarini tahlil qilish; qabul qiluvchining xabar mazmunini tushunish qobiliyati; kommunikativ xatti-harakatlar turlarini o'rganish: aloqa strategiyasi va taktikasi, dialog qoidalari, "bilvosita" nutq harakatlarini qo'llash.

Matnning pragmatik potentsiali uchta omil bilan belgilanadi: shakl, xabar mazmuni va xabarni qabul qiluvchi. Shuni ta'kidlash joizki, qabul qiluvchining

ma'lum bir matnga pragmatik munosabatlari nafaqat matn pragmatikasiga, balki qabul qiluvchining shaxsiyati, ularning dastlabki bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati, yoshi va holati xususiyatlariga bog'liq. Matn pragmatikasining eng muhim omillaridan biri nutq faoliyati ishtirokchilari, ya'ni muloqot subyektlari va kommunikativ rollardir. I. P. Susov fikricha, ikkita asosiy rol ajralib turadi xabarni jo'natuvchi (adresant) va qabul qiluvchi (adresat). Shuni ta'kidlash kerakki, nutq faoliyati jarayonida kommunikativ rollar o'z maqomiga ko'ra teng emas; ular, adresant boshchiligidagi nutq iyerarxiyasini yaratadilar. Murojaat qiluvchi ushbu iyerarxiyada pastroq darajaga ega. Muloqot jarayonida murojaat qiluvchi asosiy element sifatida muallif va ularning kommunikativ maqsadlari bilan kommunikativ va pragmatik muhit yaratadi.

Ilmiy-texnik yo'nalish matnini qabul qiluvchiga pragmatik ta'sir ko'rsatishga qaratilgan dominant funksiyasini ajratib ko'rsatish kerak. Ushbu funksiya matn muallifi tomonidan uni yaratish jarayonida e'tiborga olinadi, chunki ommaviy va texnikaga yo'naltirilganligi uning asosiy funksiyasi bilan auditoriyaga ta'sir qilish hisoblanadi. Shunday qilib, ilmiy va texnik matnlarning pragmatikasi bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu turdagi aloqaning pragmatik jihatidan tafsilotlarni hisobga olish kerak. Taniqli olimlarning ilmiy yutuqlarini hisobga olgan holda shuni aytishimiz mumkinki, har qanday matn, uning uslubidan qat'iy nazar, muayyan kommunikativ vazifani bajarishdan iborat. Har qanday matnning kommunikativ tuzilishi, o'z navbatida, tashqi lingvistik omillarga, ya'ni xabarning mazmuni va maqsadiga, aloqa harakatining turi va usuliga, murojaat qiluvchiga va ularning obyektiv voqelikni individual qabul qilishiga bog'liq. Ilmiy-texnik sohalar qiyinligi sababli uni tinglovchiga yetkazish va o'z maqsadiga erishish uchun pragmatikaning roli katta hisoblanadi. Ilmiy va texnik sohalar terminologiyaga boyligi sababli uni anglash va tushunish faqatgina ayrim soha vakillariga tegishli bo'lishi mumkin. Texnika va taraqqiyot inson hayotining eng asosiy mazmuniga aylanayotganligi sababli uni ommaga yetkazishda tushunarli va oson iboralardan foydalanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xaydarova, L. X. (2023). ILMIY USLUBGA OID MATNLARNI TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI. Innovative Development in Educational Activities, 2(6), 95–101. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/893>
2. Laylo Khaydarova EFFECTIVE AND MODERN METHODS OF TEACHING LISTENING SKILLS // Scientific progress. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effective-and-modern-methods-of-teaching-listening-skills>
3. Khaydarova, L. . (2023). Teaching Listening Comprehension as a Part of Educational Process at School. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(3), 259–263. Retrieved from <https://univerpubl.com/index.php/semantic/article/view/778>
4. Khaydarova L., Isheryakova J. ECONOMIC TRANSLATION AS A CONCEPT AND ITS PRACTICAL ISSUES //Academic research in modern science. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 85-88
5. Khaydarova L., Joanna I. FAIRY TALES AS A PHENOMENON THAT PLAYS AN ESSENTIAL ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECT OF PRE-SCHOOL CHILDREN //O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 14. – C. 59-61.
6. Khaydarova L., Joanna I. TEACHING ENGLISH GRAMMAR THROUGH INTERACTIVE METHODS //INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 174-178.
7. L. Khaydarova. "THE USAGE OF INTERACTIVE METHODS WHILE DEVELOPING READING SKILLS OF YOUNG LEARNERS" Science and innovation, vol. 1, no. B7, 2022, pp. 324-328. doi:10.5281/zenodo.7236481
8. Xaydarova, L. (2022). «GLOBAL VALUE OF HEALTH AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION IN THE FORM OF ACTUAL DAILY PRACTICES. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8).
извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/5779
9. Xaydarova, L. (2023). THE DESCRIPTION OF SOCIAL LIFE AND THE USAGE OF SYNTACTIC STYLISTIC DEVICES IN THE NOVEL “HARD TIMES” BY CHARLES DICKENS . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 31(31).